

Н. Юрків

РИЗИКИ ТА ДЖЕРЕЛА ЗАГРОЗ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ

Здійснено аналіз та класифікацію основних ризиків економічної безпеці реального сектора економіки. Охарактеризовано взаємозалежність загроз економічній безпеці держави та суб'єктам реального сектора економіки. Наведено групування загроз економічній безпеці держави на основі інституціональної матриці.

Ключові слова: економічна безпека, реальний сектор економіки, загрози, ризики.

Завданням регулювання економіки, підвищення рівня управління нею є підтримання такого стану національної економіки та її макроекономічної рівноваги, який дозволяє зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби особи, підприємницького сектора, держави, суспільства. Діяльність із забезпечення безпеки виникає як подолання протиріч між реальністю – небезпекою, і потребами особи, соціальних груп, держави. Небезпека є об'єктом управлінської діяльності з попередження, локалізації, усунення загроз безпеці, предметом якої є конкретні загрози безпеки (військові, політичні, економічні), а також їх матеріальні носії (природні та соціально-економічні явища).

За визначенням окермих науковців (зокрема, В. Сенчагова, В. Предборського) [1, 2], небезпека, що створює загрозу, – об'єктивно існуюча можливість негативного впливу на соціальний організм, внаслідок якого йому може бути завдано суттєвої шкоди, що призведе до втрати здатності відтворювати свою соціально-економічну тотожність і надавати своєму розвитку небажану динаміку або параметри (характер, темпи, форми). Джерелами небезпеки є умови та чинники, що мають певний потенціал ворожих намірів, шкідливих властивостей, деструктивної дії. За своєю генезою вони мають природне, техногенне та соціальне походження.

Одними з ключових джерел небезпеки на сучасному етапі розвитку, на нашу думку, є саме негативні тенденції в розвитку реального сектора економіки. Серед вітчизняних науковців дослідженнями у цій сфері займаються О. Белов, І. Бінько, О. Барановський, О. Власюк, В. Геєць, Б. Губський, В. Горбулін, Я. Жаліло, М. Єрмошенко, А. Мокій, В. Мунтіян, С. Мочерний, Г. Пастернак-Таранушенко, С. Пирожков, А. Сухоруков, В. Шлемко та інші. Однак сукупність вітчизняних досліджень переважно зосереджена на проблемі забезпечення економічної безпеки загалом і лише частково розкриває сутність виникнення загроз та ризиків економічній безпеці реального сектора економіки.

З огляду на зазначене, метою статті є аналіз та класифікація основних ризиків економічній безпеці реального сектора економіки, визначення взаємо-залежності загроз економічній безпеці держави та суб'єктам реального сектора економіки, групування загроз економічній безпеці держави на основі інституціональної матриці.

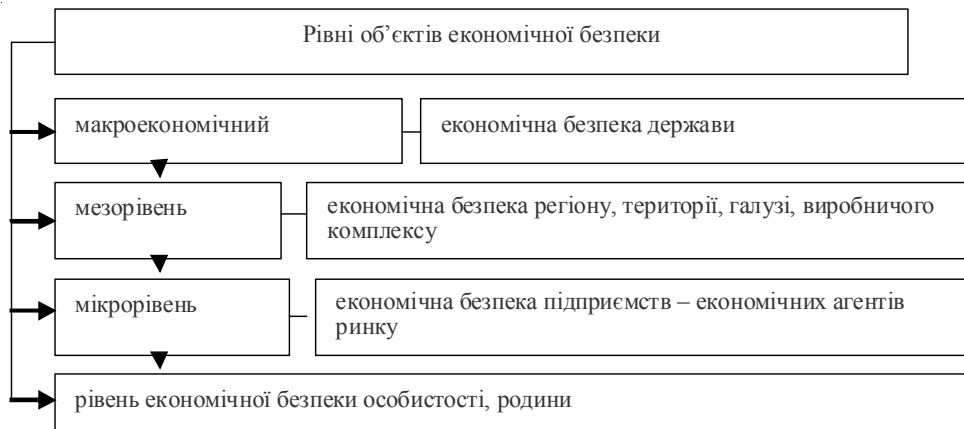
Кожна система, особливо соціальна, постійно піддається впливу зазгроз – за визначенням А. Богданова – “елементів активного середовища”, що є чинниками змін. До моменту втрати дієздатності система (у даному випадку – соціально-економічна)

сама забезпечує свою безпеку, “у ній виникають процеси, скеровані на протидію негативним змінам” [3]. У класифікації видів економічних загроз основними характеристиками є локалізація виникнення загрози (внутрішні, зовнішні) і носій (об’єкт, суб’єкт).

У Законі “Про основи національної безпеки України” (2003 р.) [4] загрози національній безпеці розкриваються як наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України. У Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України (2007 р.) [5] подається подібне визначення загроз – як сукупність наявних та потенційно можливих явищ і чинників, що створюють небезпеку для реалізації національних інтересів у економічній сфері.

Отже, загрозами економічній безпеці називають сукупність умов і факторів, що створюють небезпеку життєво важливим інтересам особистості, суспільства та держави. На відміну від національних інтересів, загрози економічній безпеці більш мінливі, диверсифіковані та часто непередбачувані, оскільки поєднання факторів економічного та соціального розвитку, стан зовнішнього середовища постійно змінюються. Тому, навіть за сприятливих обставин та достатнього розуміння національних інтересів при визначенні зовнішніх і внутрішніх загроз потрібно завжди окремо враховувати фактори, що спричиняють ймовірні загрози [6]. Економічна безпека як динамічна категорія видозмінюється під дією великої кількості соціально-економічних, політичних і соціокультурних чинників. Основну увагу потрібно приділяти загрозам економічній безпеці, умовам і чинникам, які, з огляду на об’єктивні й суб’єктивні причини, здатні негативно вплинути на параметри стану економічної безпеки.

Об’єктивним джерелом загроз економічній безпеці є обмеженість ресурсів, ступінь забезпеченості ними, а також відмінність у економічних інтересах і механізмах їхньої реалізації. Ці загрози реалізуються на різних рівнях об’єктів економічної безпеки, а саме: на макроекономічному рівні (економічна безпека держави); мезорівні (економічна безпека регіону, території, галузі, виробничого комплексу); мікрорівні (економічна безпека підприємств – економічних агентів ринку); рівні економічної безпеки особистості, родини (рис. 1).

Рис. 1. Класифікація загроз за рівнями об’єктів економічної безпеки (складено автором)

Діяльність із забезпечення безпеки має горизонтальний (що подано на рис. 1) та вертикальний виміри (забезпечення політичної, військової, економічної, інформаційної, науково-технічної безпеки), які складаються із взаємопов'язаних і взаємообумовлених рівнів. Рівні об'єднані складною системою економічних взаємозв'язків як за вертикаллю, так і в межах одного рівня – групою горизонтальних зв'язків. Вертикальні й горизонтальні зв'язки забезпечують тісну взаємодію всіх рівнів, засновану на прагненні реалізувати свої цілі за допомогою адекватних механізмів реалізації інтересів.

Наявність постійних джерел загроз створює потенціал для негативних впливів на компоненти економічної системи. Однак конкретна реалізація негативного впливу залежить від уже сформованих особливостей функціонування економічного механізму і здатності ринкової системи до саморегулювання.

Аналогічно до джерел виникнення загроз відображаються й негативні впливи. Їх можна класифікувати, як внутрішні (джерела впливу перебувають у межах досліджуваної системи) і зовнішні (джерела впливу належать до іншої системи); об'єктивні (без участі і проти волі економічних суб'єктів) і суб'єктивні (результат цілеспрямованої діяльності внаслідок зіткнення економічних інтересів). Негативні впливи мають найважчі наслідки в тих сферах економічної діяльності, в яких бракує ефективних механізмів саморегулювання, можливостей мобілізації ресурсів для запобігання негативним наслідкам. Якщо механізм державного регулювання виявляється неадекватним завданням запобігання загрозам, то негативний вплив не лише реалізовується, й має мультиплікативний ефект, поширюючись у межах економічної системи і спричиняючи нові загрози економічній безпеці.

Серед класифікаційних ознак загроз економічній безпеці виокремлюють п'ять основних характеристик, за якими здійснюється поділ на групи: 1) за відношенням до системи, що аналізується; 2) за тривалістю періоду дії; 3) за ймовірністю виникнення; 4) за керованістю; 5) за сферою виникнення.

Зовнішні загрози, відображаючи поточний стан світової економіки, на перший погляд, не підривають основ її розвитку. Такими загрозами є: зміна кон'юнктури світових цін і зовнішньої торгівлі, коливання курсу національної валюти, відплив капіталу та його перевищення обсягів іноземних інвестицій, великий зовнішній державний борг і збільшення корпоративного боргу, надмірна залежність від імпорту, перевантаження експорту сировинними товарами. Проте тривалість дії таких загроз і розширення спектра їх взаємодії спричиняють відставання країни в темпах зростання економіки, конкурентоспроможності та добробуту громадян [7].

Внутрішні загрози А. Сенчагов розглядає як нездатність до саморозвитку і самозбереження, слабкість інноваційного поштовху до розвитку, неефективність системи державного регулювання економіки, невміння знаходити розумний баланс інтересів при подоланні протиріч і соціальних конфліктів для пошуку найкращих шляхів розвитку [8].

В. Шлемко і І. Білько [9] одними із перших в українській науковій літературі дали визначення загрозам економічній безпеці держави. Вони розподіляють їх за декількома групами, що об'єднані за двома основними класифікаційними ознаками: внутрішні та зовнішні (подібно до класифікації, запропонованої В. Сенчаговим).

Серед зовнішніх загроз автори виокремлюють низку тих, які теж можна класифікувати за різними ознаками, оскільки вони стосуються різних сфер соціально-економічного розвитку. Основними серед них є: відсутність експортно-імпоротної збалансованості, значне від'ємне зовнішньоторговельне сальдо; нераціональна структура

експорту, надмірний вивіз сировинних ресурсів; невиважена лібералізація зовнішньоекономічної діяльності; нерегульований приплив в Україну іноземного капіталу та надання йому переваги порівняно з вітчизняним; залежність процесу реформування економіки від надання іноземних кредитів та іншої іноземної допомоги; зростання зовнішньої заборгованості, нераціональне використання іноземних кредитів; витіснення країни з частини зовнішніх ринків збуту продукції; ввезення в країну технічно застарілих та екологічно небезпечних виробництв; витіснення іноземними товарами вітчизняної продукції з внутрішнього ринку. Значна частина перелічених загроз стосується саме реального сектору економіки.

Перелік внутрішніх загроз, згрупованих за видами (екологічні, політичні, фінансові, соціальні, виробничі, правові), подано в табл. 1. Ці загрози, переважно стосуються саме реального сектору економіки, тому наводимо їх у формі взаємопов'язаних компонент, які здійснюють двосторонній вплив: з безпеки держави – на реальний сектор, і, навпаки, – з реального сектору економіки – на безпеку держави.

Н. Агадулін пропонує класифікацію загроз за напрямом впливу, поділяючи їх на [10]:

– симетричні (недосконалість внутрішнього інституційного середовища, що обумовлює високий рівень трансакційних витрат (насамперед недосконалість правової сфери, бюрократичні бар'єри) конкурентні переваги (зокрема вільні економічні зони (далі – ВЕЗ), офшорні зони і низький рівень трансакційних витрат на території іноземних країн (ліберальна податкова політика, правова захищеність, низький рівень бюрократичних перешкод), інтервенція на внутрішні ринки стратегічно важливих товарів та послуг імпортерів виробників);

– несиметричні (нераціональна галузева та регіональна структура валового внутрішнього продукту (далі – ВВП), низький рівень економічного потенціалу і можливості впливу на міжнародні ринки, рівень впливу та участі у економічних і військово-політичних міжнародних союзах, нераціональна державна соціальна політика, що обумовлює бідність та соціальну напругу);

– взаємні (негативний вплив елементів навколишнього середовища (надзвичайні ситуації природного походження, поява та поширення захворювань і вірусів, що загрожують життєдіяльності людини, незаконна міграція трудових ресурсів)).

М. Флейчук виокремлює загрози економічній безпеці країн із трансформаційною економікою в процесі їх інтеграції у світове господарство: зниження конкурентоспроможності вітчизняних суб'єктів господарювання; перехід нелегітимно монополізованих ринків під контроль суб'єктів глобалізації; формування нелегітимних центрів влади на основі монопольного контролю; погіршення інвестиційного клімату; “консервація” попереднього технологічного укладу та гальмування переходу до інноваційного розвитку; відтік капіталу в зовнішнє конкурентне господарське середовище; загострення невирішених соціально-економічних проблем; неефективне використання ресурсної бази [12].

Для виявлення загроз економічній безпеці та групування їх за основними ознаками нами було здійснено кластерний аналіз на основі експертних оцінок. Для побудови інституціональної матриці загроз були використані оцінки експертами (економістами, науковцями, авторами монографій і методик оцінки рівня економічної безпеки) загроз економічній безпеці. Результати аналізу – групування загроз за 6 кластерами подано в табл. 2.

Таблиця 1
Взаємозалежність загроз економічній безпеці держави та суб'єктам реального сектору економіки [11]

Внутрішні загрози за складовими економічної безпеки держави					
Екологічні	Політичні	Фінансові	Соціальні	Виробничі	Правові
Значний антропогенно-технологічний вплив, погіршення якості земельних ресурсів. Технологічні та природні катастрофи, наслідки Чорнобильської аварії. Відсутність ефективних природоохоронних заходів. Неefективне використання природних ресурсів, широкомасштабне застосування екологічно шкідливих технологій	Поширення прозав територіального та економічного сепаратизму. Перетворення економіки в об'єкт протистояння політичних угруповань і мафіозних структур. Неefективність управління державним сектором економіки. Неefективність державного регулювання соціально-економічними процесами. Негосподарність і безсистемність у здійсненні економічних реформ, відсутність власної моделі реформ та їх ідеологічного забезпечення. Дії представників вищих органів державної влади та управління, спрямовані на шкоду державі та національним інтересам України	Негальований вплив з України капіталу, переховування валютних коштів за кордоном. Криза платежів, збортованість у виплаті заробітної плати, пенсій, стипендій та інших соціальних виплат. Неefективність податкової системи, масове ухилення від сплати податків. Недосконалість фінансово-бюджетна система, неefективність системи контролю за витратами бюджетних коштів, невчасне прийняття Державного бюджету. Надмірний дефіцит Державного бюджету та переважно емсієне його покриття. Високий рівень інфляції. Відсутність достатнього золотовалютного резерву	Наявність в суспільстві соціальної напруженості. Значна відмінність у соціально-економічному розвитку регіонів України. Соціальна незахищеність значної частини населення, зростання бідності. Депопуляція населення. Погіршення фізичного і духовного здоров'я населення, моральна деградація особи, сім'ї, суспільства. Низький рівень заробітної плати, відсутність мотивації до праці. Поглиблення розриву в рівнях доходів різних груп населення	Високий рівень матеріало- та енергоємності виробництва. Високий рівень зношеності основних фондів. Деформована структура виробництва, відсутність науково-обґрунтованої структурної перебудови економіки. Незадовільна орієнтація на виробництво продукції кінцевого споживання. Домінування видобувних і базових галузей з низьким ступенем переробки сировини. Застарілі технології у більшості галузей виробництва. Розвал системи відтворення виробничого потенціалу. Низький рівень закінчених циклів виробництва стратегічно важливої продукції. Значне падіння обсягів виробництва	Корупція в управлінській сфері. Масове порушення прав споживачів. Недосконалість національного законодавства, пов'язаного з регулюванням економічних процесів. Високий ступінь галузевого лобізму при прийнятті управлінських рішень. Зростання "тіньової" економіки, посилення її криміналізації. Зростання економічних злочинів, ошукання населення довірчими товариствами. Недосконалість державного управління приватизаційними процесами, зловживання у цій сфері

Таблиця 2

**Групування загроз економічній безпеці держави
на основі інституціональної матриці (складено автором)**

Назва групи	Номер кластера	Основні чинники загроз за кластерами	Евклідова відстань у межах кластера
Соціальні	I	Поглиблення майнового розшарування суспільства; значний розрив між доходами найбагатших і найбідніших груп населення; криміналізація економічних відносин; зростання смертності, неконтрольовані міграційні процеси, високий рівень бідності населення та низька якість життя тощо	0,22 – 0,41
Ресурсно-виробничі	II	Збільшення матеріало- та енергомісткості продукції, ввезення в Україну технічно застарілих та екологічно небезпечних виробництв; недостатнє використання природно-ресурсного потенціалу; низький техніко-технологічний рівень виробництва тощо.	0,28 – 0,43
Системно-інституційні	III	Неефективність системи державного регулювання; відсутність реальної протекціоністської політики держави до вітчизняних товаровиробників; неефективна валютна, митна та податкова політика держави тощо	0,29 – 0,45
Культурно-освітні	IV	Погіршення морального та фізичного здоров'я населення; втрата моральних орієнтирів молоді; відсутність національної ідеології; надмірна політизація релігійного чинника	0,32 – 0,41
Структурні	V	Структурна деформація промисловості країни; перетворення країни на паливно-сировинну периферію; міжгалузеві цінові диспаритети	0,31 – 0,42
Зовнішньо-економічні	VI	Витіснення країни з частини зовнішніх ринків збуту; залежність від імпорту техніки та технологій; штучність курсу національної грошової одиниці; високий рівень внутрішнього та зовнішнього боргу тощо	0,32 – 0,43

За результатами кластерного аналізу виокремлено такі групи загроз економічній безпеці держави:

1) соціальні: корупція в сфері регулювання відносин власності; зниження професійно-кваліфікаційного рівня кадрів; поглиблення майнового розшарування суспільства тощо (кластер I);

2) ресурсно-виробничі (недостатнє використання природно-ресурсного потенціалу; домінування видобувних і базових галузей з низьким ступенем переробки сировини; збільшення матеріало- та енергоємності продукції; втрата виробничого потенціалу через зношеність основних фондів) (кластер II);

3) структурні: посилення структурної деформації економіки; витіснення країни з частини зовнішніх ринків збуту продукції; тенденції до перетворення країни на паливно-сировинну периферію розвинених країн (кластер V);

4) системно-інституційні: неефективність системи державного регулювання; непослідовність і безсистемність у здійсненні економічних реформ; неефективна валютна, митна та податкова політика держави тощо (кластер III);

5) зовнішньоекономічні: порушення принципу свободи світового ринку товарів, капіталів і послуг; високий рівень зовнішнього боргу; надмірна відкритість економіки; високий рівень інфляції (кластер VI);

6) культурно-освітні (кластер IV): погіршення морального та фізичного здоров'я населення, моральна деградація особи, сім'ї, суспільства; загрозливий стан освіти, науки, культури; відірваність освіти від реальних потреб економіки.

На основі аналізу причинно-наслідкових зв'язків між групами загроз можна стверджувати, що найважливішими факторними загрозами є ті, які належать до кластерів IV і V: культурно-освітні та структурні, проте істотного причинно-наслідкового зв'язку не виявлено між жодними групами, поясненням чого може бути суб'єктивний підхід до оцінювання чи механічні похибки. У межах самих кластерів найщільніший факторний зв'язок помітний між кластерами IV і II.

Що стосується сучасного етапу розвитку, то, з огляду на повільний розвиток ринкових механізмів саморегулювання, системну кризу суспільного виробництва і брак ефективної державної економічної політики, можна стверджувати, що сфера реалізації негативних впливів на стан економічної безпеки практично необмежена.

Отже, загрози економічній безпеці мають комплексне спрямування і реалізуються в: структурній деформації економіки; зниженні інвестиційної та інноваційної активності й уруйнуванні науково-технічного потенціалу; тенденціях до перетворення країни на науково-технічну й сировинну периферію розвинутих країн; посиленні ресурсної, фінансової і технологічної залежності; відпливі з країни фінансових і трудових ресурсів; поглибленні майнового розшарування суспільства; збільшенні зовнішнього боргу; надмірній відкритості економіки; криміналізації економічних відносин; незаконній конкуренції; нездатності економічної системи вийти з економічної кризи; скороченні ресурсного потенціалу; погіршенні стану інфраструктури. Практично всі з перелічених загроз тією чи іншою мірою впливають на економіку України, на рівень економічної безпеки.

Література

1. Экономическая безопасность России: общий курс [Текст] : [учебник / под ред. В. К. Сенчагова]. — 2-е изд. — М. : Дело, 2005. — 896 с.
2. Жаліло Я. А. Економічна стратегія держави у нестабільних економічних системах [Текст] / Жаліло Я. А. — К. : НІСД, 1998. — С. 85.
3. Богданов А. Тектология: Всеобщая организационная наука [Текст] : в 2 кн. / Богданов А. — М. : Экономика, 1989. — 302 с.
4. Про основи національної безпеки України : Закон України // Відомості Верховної Ради України [Текст]. — 2003. — № 39. — Ст. 351.
5. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=97980.
6. Грунин О. А. Экономическая безопасность : учеб. для вуз. / О. А. Грунин, А. Д. Макаров, Л. А. Михайлов [и др.]. — М. : Дрофа, 2010. — 270 с.
7. Горбулін В. П. Актуальні питання організації стратегічного планування державної політики національної безпеки України / Горбулін В. П., Белов О. Ф., Лисицин Е. М. // Стратегічна панорама [Текст]. — 1999. — №3. — С. 12—20.

8. Экономическая безопасность России: общий курс... — 896 с.
9. Шлемко В. Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення [Текст] : монографія / В. Т. Шлемко, І. Ф. Білько. — К. : НІСД, 1997. — 144 с. — (Серія “Нац. безпека”. — Вип. 2).
10. Агадулин Н. Ф. Национальная экономическая безопасность как категория экономической теории [Текст] : автореф. дис. на соис. науч. степ. к. э. н. / Н. Ф. Агадулин. — Уфа : [б. и.], 2007. — 23 с.
11. Шлемко В. Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення: монографія... — 144 с.
12. Флейчук М. Легалізація економіки та протидія корупції у системі економічної безпеки: теоретичні основи та стратегічні пріоритети в умовах глобалізації [Текст] / М. Флейчук. — Львів : Ахілл, 2008. — 660 с. — ISBN 978-966-357-014-8.

N. Yurkiv

RISKS AND SOURCES OF THREATS TO ECONOMIC SECURITY OF THE REAL SECTOR OF ECONOMY

The analysis and classification of basic risks to economic security of the real sector of economy are carried out. The interdependence of threats to economic security of the state and subjects of the real sector of economy are described. The threats to economic security of the state are grouped on the basis of institutional matrix.

Key words: economic security, real sector of economy, threat, risks.